

**МІНІСТЕРСТВО НАУКИ І ОСВІТИ УКРАЇНИ
НАЦІОНАЛЬНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ М.П. ДРАГОМАНОВА**

Падалка Роман Григорович

УДК:159.922.72:37.015.31:504(043.3)

**Психологічні особливості розвитку екологічної
свідомості молодшого школяра**

19.00.07 – педагогічна та вікова психологія

Автореферат

дисертації на здобуття наукового ступеня

кандидата психологічних наук

Київ-2018

Дисертацією є рукопис.

Роботу виконано в Національному педагогічному університеті імені М.П.Драгоманова.

Науковий керівник: доктор психологічних наук, професор
Приходько Юлія Олексіївна,
Національний Педагогічний Університет імені
М.П.Драгоманова, професор кафедри
психології та педагогіки.

Офіційні опоненти: доктор психологічних наук, професор,
Іванчук Марія Георгіївна,
Чернівецький національний університет імені
Юрія Федьковича, професор кафедри
педагогіки і методики початкової освіти;
кандидат психологічних наук, старший
науковий співробітник;

Пенькова Олена Іванівна,
Інститут психології імені Г.С. Костюка НАПН
України, провідний науковий співробітник
лабораторії психології особистості імені
П.Р.Чамати.

Захист відбудеться «29» травня 2018 р. о 12:00 год. на засіданні спеціалізованої вченої ради Д 26.053.10 в НПУ імені М.П.Драгоманова за адресою: 01601, м. Київ, вул. Пирогова, 9.

З дисертацією можна ознайомитися в бібліотеці Національного педагогічного університету імені М.П.Драгоманова за адресою: 01601, м. Київ, вул. Пирогова, 9.

Автореферат розісланий «27» квітня 2018 р.

Учений секретар
спеціалізованої вченої ради

проф. Л.В.Долинська

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність дослідження. Зміни в навколишньому середовищі, викликані техногенним опосередкуванням взаємодії людини з довкіллям, призвели до значних змін у формах і засобах життєдіяльності людей. Значне відчуження людини від природи призводить до виникнення цілого комплексу негативних наслідків, що зумовлює необхідність пошуку шляхів переорієнтації світоглядних основ буття та суспільного виробництва у взаємодії людини з природою. У зв'язку із цим важливого значення набувають інноваційні психологічні підходи до екологічної освіти і екологічного виховання школярів, які повинні бути спрямовані на формування у них домінантних екологічних цінностей, вироблення уміння бачити, відчувати та усвідомлювати повноту явищ природи, виявляти активність та власну причетність до проблем довкілля. Це зумовлює потребу глибокого вивчення розвитку екологічної свідомості, збагачення й розширення знань про довкілля, зміни ставлення школярів не лише до світу природи, що оточує їх, але й до самих себе, як частини природи, вдосконалення методів діагностики даного психічного явища.

Екологічна свідомість нині є предметом уваги психологів, вона розглядається в руслі екологічної психології (А. Калмиков, Н. Кочетков, І. Кряж, В. Медведев, В. Панок, В. Рубцова, І. Шлімакова, І. Шмелева, та інші). Проблема екологічної свідомості нині активно досліджується в українській (С. Кравченко А. Львовичкіна, Л. Лупійко, В. Романюк, Ю. Швалб, О. Шаповал, І. Шлімакова), та зарубіжній (І. Алтман, Н.Васильєв, Б. Рогоф, В. Рубцова, П. Штерн) психології. Єдиного тлумачення поняття «екологічна свідомість» як психологічної категорії ще не існує, хоча існують декілька підходів до її визначення. Зазвичай дослідники розуміють екологічну свідомість як певне психічне утворення, пов'язане із ставленням людини до природи (К. Каландаров, А. Кочергин, Н. Кочетков, Ю. Швалб, та інші). Відповідно до цього, будуються різні концепції, на основі яких розробляють методологічні принципи, основні поняття, діагностичні методи вивчення особливостей екологічної свідомості та екологічних уявлень як її підструктури (С. Дерябо, В. Панов, В. Скребець та інші).

В залежності від спрямованості екологічних уявлень, виокремлюються три типи екологічної свідомості - антропоцентрична, природоцентрична, екоцентрична (А. Львовичкіна, В. Скребець, В. Панов, О.Рудоміно-Дусятська, В. Ясвін.); досліджуються психолого-педагогічні проблеми формування екологічної свідомості в навчально-виховному процесі (М. Забродський, М. Колесник, М. Філоненко та ін.); використання в освітньому процесі інтерактивних технологій формування екологічної свідомості (І. Кряж, А. Львовичкіна, Е.Грезе, О.Мамешина, О. Паламарчук, В. Ясвін та ін.).

У сучасній українській психологічній науці вікові аспекти проблеми екологічної свідомості розкриті у працях Н. Глухової, Л. Лупійко (дошкільний вік), Н. Ващенко, М. Заброцький, М. Іванчук, С. Клименко, (молодший шкільний вік), О.Вернік, Е. Грезе, Т. Євдокімова (підлітковий

вік), І. Ковальчук, А. Львовичкіна, І. Шлімакова (юнацький вік). Стосовно молодшого шкільного віку, який є найбільш сенситивним для розвитку екологічної свідомості, можна стверджувати про відсутність системних досліджень даного психічного явища.

Соціальна, теоретична і практична значущість проблеми екологічної свідомості та її недостатня розробленість у сучасній психологічній науці зумовили вибір теми нашого дисертаційного дослідження: «Психологічні особливості розвитку екологічної свідомості молодшого школяра».

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертаційне дослідження входить до плану науково-дослідної роботи кафедри психології і педагогіки Факультету педагогіки та психології Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова «Формування загальнопсихологічної професійної компетентності майбутніх психологів і педагогів». Тема дисертації затверджена Вченою радою НПУ імені М.П. Драгоманова (протокол № 6 від 25. 01. 2012 р.) та узгоджена у Міжвідомчій раді з координації наукових досліджень з педагогічних і психологічних наук в Україні (протокол № 3 від 27.03. 2012 р.).

Мета дослідження полягає у теоретико-методологічному обґрунтуванні та емпіричному вивченні особливостей екологічної свідомості молодших школярів: її структури, вікової динаміки, психологічних особливостей у залежності від місця проживання та гендерних особливостей, розробці та впровадженні психологічного супроводу її розвитку.

Відповідно до мети дослідження були окреслені такі **завдання**:

1. Обґрунтувати теоретико-методологічні підходи до вивчення проблеми екологічної свідомості молодшого школяра та її теоретичну модель.

2. Визначити критерії, показники та рівні розвитку компонентів (когнітивного, емоційного, поведінкового) екологічної свідомості молодшого школяра.

3. Здійснити порівняльний аналіз розвитку екологічної свідомості та її компонентів у молодших школярів з урахуванням вікової динаміки, місця проживання та гендерних особливостей.

4. Теоретично обґрунтувати, розробити та апробувати програму психологічного супроводу розвитку екологічної свідомості молодших школярів.

В основу дослідження покладено **припущення** про те, що в звичайних умовах життєдіяльності молодших школярів їх екологічна свідомість розвивається недостатньо, її активізація сприятиме цілеспрямований психологічний вплив на когнітивний, емоційний, та поведінковий компоненти з урахуванням виявлених особливостей їх становлення.

Об'єкт дослідження – екологічна свідомість молодшого школяра.

Предмет дослідження – психологічні особливості розвитку екологічної свідомості молодшого школяра.

Для розв'язання поставлених завдань був використаний комплекс методів, адекватних об'єкту і предмету дослідження: а) *теоретичні* – аналіз,

синтез, порівняння, узагальнення, систематизація теоретичних та емпіричних досліджень з проблеми екологічної свідомості; б) *емпіричні* – спостереження, індивідуальні бесіди, анкетування, психодіагностичне тестування, психологічний експеримент (констатувальний, формувальний); *статистичні* методи обробки експериментальних даних – розрахунки мір варіативності результатів (кореляційний, порівняльний аналіз) з наступною якісною інтерпретацією і змістовим узагальненням.

На різних етапах дослідження був використаний комплекс психодіагностичних методик. Для емпіричного вивчення компонентів екологічної свідомості молодшого школяра була використана методика «*Ставлення до екологічних проблем*» (авт. Н.Кочетков); для дослідження домінуючої установки у ставленні до природи - вербальна асоціативна методика «*ЕЗОК*» (емоції, знання, охорона, користь) за авторства В. Ясвіна та С. Дерябо. Для діагностики суб'єктивного ставлення молодшого школяра до природи використаний опитувальник «*Натурафіл*». (авт. В. Ясвін та С. Дерябо). Діагностика типів емоційно-ціннісного ставлення дітей до природи була здійснена за допомогою методики «*Тип емоційного ставлення до природи*» (авт. Г.Ягодін).

Експериментальна база дослідження. Дослідження здійснювалось у Срібнянській середній ЗОШ І-ІІІ ст., смт Срібне Чернігівська обл.; Варвинській середній ЗОШ І-ІІІ ст., смт Варва Чернігівська обл.; Варвинській районній гімназії, смт Варва Чернігівська обл.; Середній ЗОШ І-ІІІ ст. №258 м.Київ; Середній ЗОШ І-ІІІ ст. №204 м.Київ. У констатувальному експерименті взяли участь 132 сільських та 134 міських учнів, у формувальному 31 учень міської школи. Дослідження здійснювалось упродовж 2011 – 2017 років.

Наукова новизна і теоретичне значення дослідження полягають у тому, що:

- *вперше* проведено системне теоретико-експериментальне дослідження екологічної свідомості молодшого школяра; визначено зміст структурних компонентів (когнітивного, емоційного, поведінкового) екологічної свідомості; обґрунтовано вихідні положення у межах суб'єктно-діяльнісного підходу щодо дослідження екологічної свідомості у дітей молодшого шкільного віку; розроблено психологічну модель екологічної свідомості молодшого школяра; апробовано психодіагностичний інструментарій вивчення екологічної свідомості дітей молодшого шкільного віку, обґрунтовані критерії (рівень володіння екологічним уявленнями та знаннями, рівень розвитку естетичної оцінки об'єктів природи, природоохоронна поведінка); визначені рівні (високий, середній, низький) та показники розвитку екологічної свідомості молодшого школяра; виділено типи (позитивно-активний, позитивно-пасивний, нейтральний) емоційного ставлення молодших школярів до природи; експериментально досліджені домінуючі типи (когнітивний тип, естетичний, етичний, прагматичний) установок у ставленні дітей до природи; досліджені провідні компоненти

(когнітивний, перцептивно-афективний, практичний, вчинковий) суб'єктивного ставлення молодших школярів до природи; досліджена вікова динаміка розвитку екологічної свідомості молодших школярів та її особливості у залежності від місця їх проживання (місто, село); з'ясовані гендерні особливості екологічної свідомості молодших школярів; обґрунтовано та апробовано й доведено ефективність психологічного супроводу розвитку екологічної свідомості молодших школярів.

- *поглиблено та уточнено* психологічний зміст понять «екологічна свідомість», «когнітивний компонент екологічної свідомості», «емоційний компонент екологічної свідомості», «поведінковий компонент екологічної свідомості» стосовно дітей молодшого шкільного віку; систему психологічних уявлень про умови розвитку екологічної свідомості молодших школярів;

- *подальшого розвитку набули* погляди щодо методології дослідження екологічної свідомості та психологічні знання про загальні її закономірності; теоретичні засади змістової наповненості психологічного супроводу розвитку екологічної свідомості молодших школярів.

Практичне значення одержаних результатів дослідження полягає в можливості використання розробленої та апробованої програми психологічного супроводу розвитку екологічної свідомості молодших школярів у навчально-виховному процесі загальноосвітніх навчальних закладів, закладів позашкільної освіти. Основні результати дослідження можуть бути використані у вищих навчальних закладах в процесі викладання курсів «Психологія розвитку», «Вікова психологія», «Психологія особистості», в закладах післядипломної педагогічної освіти.

Апробація та впровадження результатів дисертаційного дослідження.

Основні положення і результати дослідження доповідалися та отримали схвалення на 4 Міжнародних конференціях (Київ, Вінниця); 2 Всеукраїнських конференціях і семінарах; звітних наукових конференціях викладачів та аспірантів НПУ ім. М.П. Драгоманова (Київ, 2012 –2017 рр.); на засіданнях кафедри психології і педагогіки Факультету педагогіки і психології (2011 - 2017 рр.).

Результати дослідження *впроваджено* на факультеті педагогіки та психології НПУ ім. М.П. Драгоманова. (довідка №0710/165 від 08.02.2018 р.). У Варвинській загальноосвітній школі I-III ступенів смт Варва, Чернігівської області. (довідка №14 від 21.12.2017 р.). У Срібнянській загальноосвітній школі I-III ступенів смт Срібне, Чернігівської області. (довідка №52 від 21.12.2017 р.)

Публікації. Основний зміст і результати дослідження висвітлені у 11 наукових публікаціях, з яких: 5 статей у вітчизняних фахових виданнях з психології, 1-ій статті у зарубіжному періодичному фаховому виданні, 5 статей у матеріалах конференцій та інших виданнях.

Структура дисертації. Дисертація складається із вступу, трьох розділів, висновків до розділів, висновків, списку використаних літературних джерел

(238 найменувань, з них 19 іноземними мовами), 1 додатку. Загальний обсяг дисертації 234 сторінки (з них основного тексту 168 сторінок). У роботі міститься 18 таблиць та 1 рисунок на 1 сторінці.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ РОБОТИ

У **вступі** обґрунтовано актуальність проблеми дослідження, описано зв'язок роботи з науковими програмами, визначено мету, завдання, об'єкт, предмет і методи дослідження, розкрито його наукову новизну та практичну значущість, наведено відомості про апробацію результатів дослідження, публікації, структуру та обсяг дисертації.

У першому розділі – **«Теоретико-методологічні засади дослідження екологічної свідомості молодшого школяра»** - висвітлено результати аналізу проблеми екологічної свідомості, представлені у зарубіжній і вітчизняній філософській і психологічній літературі, погляди представників різних наукових шкіл. Розкриті різновекторні тенденції історичного розвитку екологічної свідомості людини, розкрита її структура та передумови розвитку у молодшого школяра, розроблена теоретична функціонально-структурна модель екологічної свідомості молодшого школяра.

Узагальнення літературних джерел з проблеми екологічної свідомості дозволило виокремити існування декількох різновекторних тенденцій в її історичному розвитку. Виділена вченими *антропоцентрична* екологічна свідомість характеризується протиставленням людини як вищої цінності і природи, як її власності; сприйняття останньої як об'єкту одностороннього впливу людини; прагматичний характер мотивів і цілей взаємодії з довкіллям. Така екологічна свідомість нині притаманна багатьом сферам людської діяльності і саме її можна вважати причиною сучасної екологічної кризи, що загрожує перерости в екологічну катастрофу. *Природоцентрична* екологічна свідомість характеризується поглядами на природу як на найвищу цінність, розвиток якої усвідомлюється як природній еволюційний процес, якому повинно підпорядковуватися людство, а метою взаємодії з природою є збереження останньої у всьому розмаїтті її форм та видів у тому числі й тих, що завдають шкоди людині. Свідомість цього типу часто знаходить свій вираз у таких «сценаріях» виходу з екологічної кризи, що припускають суворе самообмеження й відмову від більшості досягнень цивілізації, вважаючи, що лише завдяки цьому можна зберегти гармонію з навколишнім середовищем. *Екоцентричній* екологічній свідомості притаманна орієнтованість на екологічну доцільність поведінки, відсутність протиставлення людини і природи, сприйняття природних об'єктів як повноправних суб'єктів, партнерів по взаємодії, баланс прагматичної і непрагматичної взаємодії з природою. Вагомий внесок у цю проблематику зробили: Н.Бердяєв, В.Вернадський, Р.Емерсон, М.Кетлін, І.Киреєвський, А.Лоу, Ф. Олмстед, Г.Піншо, В.Соловйов, Р.Поуелл, И.Фернау, Н.Федорова.

Екологічна свідомість насамперед ґрунтується на моральних цінностях особистості (Н.Васильєв, Є.Гірусов, А.Кочергін, І.Кряж, Ю.Марков), проте

передбачає їх індивідуальне осмислення і формується на знаннях та переконаннях людини. Підґрунтям екологічної свідомості виступають екологічно доцільне ставлення до природи, її законів та вміння застосовувати науково обґрунтовані рішення щодо взаємодії з довкіллям. А.Алдашова, В.Деркач, С.Дерябо, В.Медведев, А.Толстоухов, С.Шмалей С.Ясвін розглядають екологічну свідомість як *усталену й усвідомлену систему уявлень про стан природного довкілля, здатність до адекватного розуміння органічного зв'язку людини та природи, використання екологічних знань та переконань у всіх сферах практичної діяльності людини*. Психологічна включеність людини у світ природи найбільшою мірою обумовлена існуючою в ній системою екологічних уявлень, наявністю яких передбачає розуміння особистістю єдності людини та довкілля, а саме складності системи внутрішніх взаємозв'язків у природі. У роботах Е.Грезе, А.Львовичкіної, Н.Реймерса, О.Рудоміно-Дусятської, В.Скребця, та ін. екологічна свідомість постає як *вищий рівень психічного відображення природного, штучного, соціального середовища та свого внутрішнього світу. Це рефлексія місця і ролі людини в екологічному світі, а також саморегуляція цього відображення*. Екологічну свідомість розглядають поруч із поняттями «екологія особистості», «екологія культури» (Г.Андреев, В.Калита, Б.Ліхачов). Зазначені дефініції, на думку дослідників, характеризуються як єдність розвинених емоційних станів та свідомості, ядром якої є аналітико-синтетична діяльність людини, що гарантує її науково-обґрунтоване включення в природу та життя суспільства за умови збереження їх рівноваги. Екологічна свідомість формується шляхом стимулювання екологічного мислення, специфіка якого полягає в тому, що індивід мислить категоріями, за допомогою яких вибудовується система «індивід – середовище». Складовими розвиненої екологічної свідомості є накопичені екологічні знання, сформованість екологічного світогляду, усвідомлення єдності людини і природи, зріле екологічне мислення, система екологічних ціннісних орієнтацій, сталі екологічні переконання, природоцентрична екологічна позиція, моральна оцінка соціальних аспектів екологічної дійсності, здатність діяти в природі відповідно до її законів, почуття власної відповідальності за природу як національне суспільне надбання, готовності діяти на основі екологічних імперативів свідомості (О.Вернік, Е.Грезе, С.Дерябо, Т.Євдокімова, В.Ясвін). У нашому дослідженні *екологічна свідомість розглядається як вищий рівень психічного відображення природного і штучного середовища, свого внутрішнього світу, рефлексія що до місця і ролі людини в біологічному, фізичному та хімічному світі, саморегуляція даного відображення*.

В молодшому шкільному віці світ природи починає відігравати значну роль в психічному житті дитини (Р.Балантайн, М.Броді, Д.Паркер, Д.Петяєва). Ставлення до навколишнього середовища стає інтенсивнішим, але ще недостатньо усвідомленим і узагальненим. Уявлення про живе і його відмінності від неживого виступає першим етапом у розвитку екологічної

свідомості дітей, вони самостійно конструюють екологічні уявлення в процесі особистої взаємодії з навколишнім світом, що різняться мірою узагальненості, часто характеризуються наївністю, перевантажені помилковими елементами, невірними інтерпретаціями тощо, а тому потребують корекції. Як стверджують Л.Бобильова, О.Бобильова, А.Львовичкіна, спостережливість та великий пізнавальний інтерес до світу природи значною мірою сприяють розвитку екологічної свідомості молодших школярів. Це реалізовується шляхом формування екологічного інтересу, розширення екологічної ерудиції. Розвиток екологічної свідомості молодших школярів відбувається на основі засвоєння ними знань про довкілля як середовища існування і життєдіяльності людини, формування естетичного та морального ставлення до світу природи, вміння реалізовувати свою поведінку відповідно до загальнолюдських норм моралі, розвиток відповідальності за благополуччя оточуючого світу, долю біосфери та природи загалом.

Аналіз літературних джерел дозволив створити структурно-функціональну модель екологічної свідомості дітей молодшого шкільного віку (Рисунок 1), складовими якої є наступні компоненти: *когнітивний* (екологічні інтереси, ціннісні орієнтири, екологічна рефлексія, знання та переконання); *емоційний* (емоційно-ціннісне ставлення, екологічні оцінки, емоційні переживання, екологічна емпатія); *поведінковий* (готовність та мотивація до природоохоронної діяльності, екологічні навички, норми екологічно доцільної поведінки).

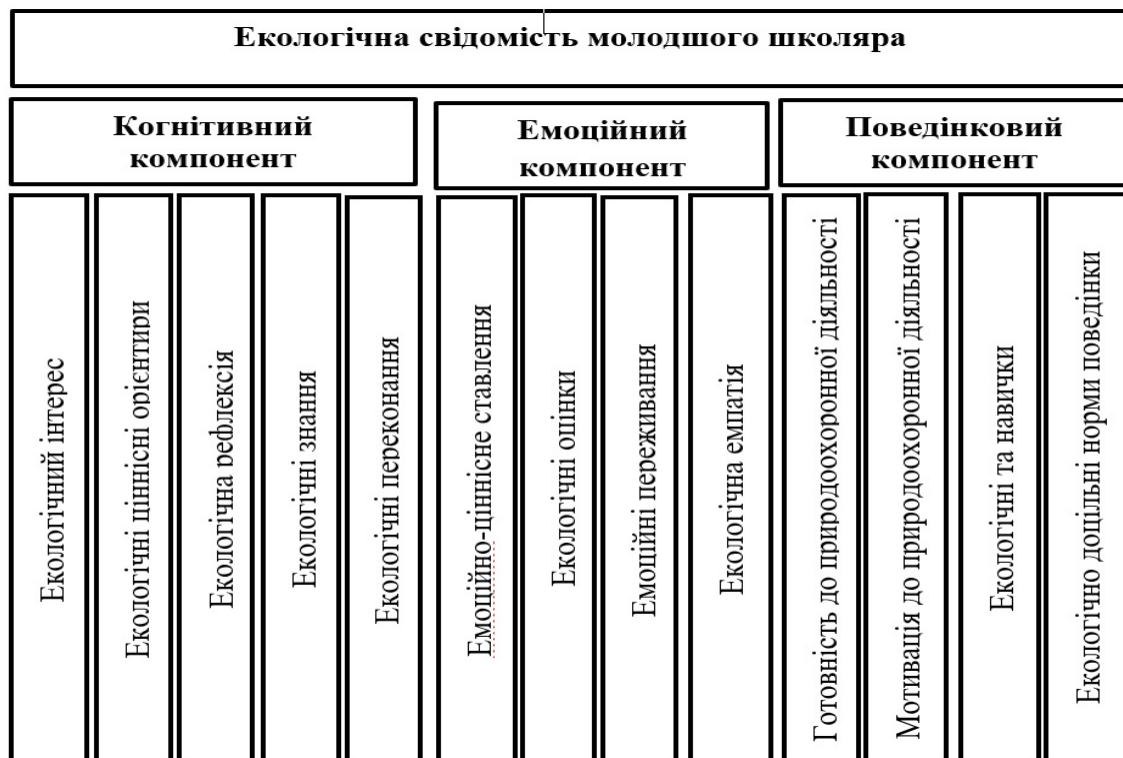

Рис. 1 Структурно-функціональна модель екологічної свідомості молодшого школяра

Теоретичний аналіз літератури засвідчив, що у сучасній вітчизняній

психологічній науці відсутні системні емпіричні дослідження психологічних особливостей розвитку екологічної свідомості молодшого школяра та шляхів її формування, що і стало предметом нашого дисертаційного дослідження.

У другому розділі – **«Емпіричне дослідження психологічних особливостей екологічної свідомості молодших школярів»** - представлено мету й завдання емпіричного дослідження, його організацію та етапи, обґрунтування вибору психодіагностичного інструментарію, кількісний та якісний аналіз отриманих результатів щодо вивчення екологічної свідомості молодших школярів та її структури з урахуванням вікових, гендерних особливостей та місця проживання досліджуваних. У констатувальному експерименті взяли участь 131 сільських та 132 міських молодших школярів.

Динаміка розвитку екологічної свідомості молодших школярів вивчалась шляхом з'ясування типу домінуючого її компонента (когнітивний, емоційний, поведінковий) за методикою **«Ставлення до екологічних проблем»** Н. Кочеткова. Встановлено, що когнітивний компонент екологічної свідомості є домінуючим у 40,4% досліджуваних першого класу та 43,4% – третього, що свідчить про розвиненість їх інтелектуальної сфери, прагнення свідомого збагачення знань, наявність екологічного світогляду. Домінування *емоційного компонента* екологічної свідомості встановлено у 39,3% першокласників та 27,2% учнів третього класу. Цим дітям великою мірою притаманно захоплюватися красою довкілля неповторністю та унікальністю його форм, кольорів та гармонії. Домінування *поведінкового компонента* екологічної свідомості виявлено лише у 20,3% учнів першого класу та 29,3% – третього. Ці діти мають навички до самостійної екологічно безпечної поведінки у побуті та природі.

Дослідження *домінуючої установки у ставленні* молодших школярів до природи здійснювалось вербальною асоціативною методикою **«ЕЗОК»** (емоції, знання, охорона, користь) за авторства В. Ясвіна та С. Дерябо. У 24,4% учнів 1-го класу і 32,5% третьокласників домінує установка *когнітивного типу*. Предметом інтересу цих першокласників є переважно сезонні явища природи та пов'язані з ними зміни у житті флори й фауни. А третьокласників уже цікавить значно більше число природних явищ, особливості існування тварин та рослин. У 35,3 % досліджуваних 1-го класу та 21,2 % 3-го - діагностовано домінуючий *естетичний* тип установки у ставленні до природи. Першокласники більше тяжіють до природних ландшафтів, хочуть гратися на луках, рибалити, збирати ягоди тощо. Третьюокласники, спілкуючись із світом живої природи, прагнуть розкрити тонкощі довкілля, захоплюються його загадковістю, співчують всьому живому. *Етичну установку* у ставленні до природи виявили 24,2 % молодших школярів першого та 29,2 % третього класів. Діти 1-го класу ставляться до природи як до об'єкта охорони, мріють про добрі вчинки на її користь. Учні 3-го класу надають великого значення суспільно корисним справам щодо охорони довкілля, беруть в них участь. 16,1% учням 1-го та 17,1% третього класів притаманна *прагматична* установка у ставленні до

природи. Ці діти сприймають оточуюче середовище як об'єкт користі для людини.

Діагностика провідного компонента *суб'єктивного ставлення до природи* здійснювалась опитувальником «*Натурафіл*» (авт. С.Дерябо). *Когнітивний* компонент у структурі суб'єктивного ставлення до природи виявився домінуючим у 31,4% досліджуваних 1-го класу, вони розглядають об'єкти та явища природи як джерело екологічних знань. Цей компонент домінує у 38,4% третьокласників. Для цих дітей новоутворенням є готовність самостійно шукати та засвоювати інформацію про оточуюче природне середовище. *Перцептивно-афективний* компонент домінував у 33,3% першокласників. Вони підмічають чуттєво-виразні елементи природних об'єктів: колір, симетрію, динамічні властивості тощо. У 20,3% дітей третього класу домінує *перцептивно-афективний* компонент. Вони уже спроможні сприймати світ природи крізь призму людських етичних норм. Школярів з домінуванням *практичного компоненту* (19,7% першокласників і 14,6% третьокласників) характеризує готовність і прагнення до практичної взаємодії з об'єктами природи, освоєння необхідних для цього умінь. *Вчинковий компонент*, як провідний у структурі суб'єктивного ставлення до природи діагностовано у 15,6% досліджуваних першого класу та 26,7% – третього. Ці школярі виявляють готовність до збереження навколишньої природи як у вербальному, так і практичному планах.

Вивчення типів *емоційно-ціннісного ставлення* дітей до природи (позитивно-активний, позитивно-пасивний, нейтральний) здійснювалось методикою «*Тип емоційного ставлення до природи*» (авт. Г.Ягодін). У 35,3% першокласників та 44,5% школярів 3-го класу діагностовано *позитивно-активне* емоційно-ціннісне ставлення до природи, яке характеризує сформований стійкий пізнавальний інтерес до її явищ. В учнів 3-го класу, на відміну від першокласників, краще розвинений пізнавальний інтерес, сформовані організаторські уміння, що дає їм можливість реалізувати екологічно доцільні практичні дії. *Позитивно-пасивне* емоційно-ціннісне ставлення виявлено у 49,5% досліджуваних 1-го та 41,3% третього класів. Для цих дітей характерним є недостатньо повно усвідомлені екологічні знання, що застосовуються лише за настановами та допомогою дорослого. *Нейтральне* емоційно-ціннісне ставлення діагностовано у 15,2% першокласників та 14,2% третьокласників. Цим дітям характерні ситуативний та нестійкий пізнавальний інтерес до природи.

Таким чином, дослідженням встановлено, що емоційний компонент у структурі екологічної свідомості молодших школярів з віком має тенденцію до зниження, тоді як когнітивний та поведінковий – до зростання, яке є незначним.

Спираючись на результати емпіричного дослідження, здійснено розподіл досліджуваних за рівнями розвитку у молодших школярів екологічної свідомості. Критеріями розвитку екологічної свідомості молодших школярів виступили: володіння екологічними знаннями; розвиток

естетичної оцінки об'єктів природи; природоохоронна поведінка. Результати наведено у таблиці 1.

Таблиця 1

Рівні розвитку екологічної свідомості молодших школярів

Рівні	Показники розвитку екологічної свідомості молодшого школяра
Високий	Наявність глибоких знань про закономірності розвитку природи; широкодіапазонний пізнавальний інтерес до об'єктів природи, до особливостей життя представників флори та фауни; наявність чіткої системи переконань, що сприяють збереженню світу природи; наявність вмінь та навичок позитивного й бережливого ставлення до природи; розуміння естетичної цінності природи та негативне ставлення до людей, які завдають шкоди природному середовищу.
Середній	Фрагментарні екологічні знання; епізодичний та ситуативно обумовлений пізнавальний інтерес до явищ оточуючого світу; неповне розкриття та встановлення зв'язків між компонентами неживої та живої природи; не чітко виражена система цінностей та переконань природоохоронного спрямування; епізодичне усвідомлення необхідності раціонального використання природних багатств та важливість охорони природи; участь у заходах по охороні природи мотивується зусиллями дорослих та характеризується мінливістю і тимчасовістю.
Низький	Часткове володіння екологічними знаннями; поверхове розуміння основних законів природи; не актуалізований пізнавальний інтерес до явищ оточуючого світу; індиферентне ставлення до природонебезпечної поведінки інших; невміння передбачати результати руйнівної, деструктивної поведінки та діяльності людини у природі.

Дослідженням встановлено, що в учнів як першого, так і третього класів кількісно переважає середній рівень розвитку екологічної свідомості. До цього рівня віднесено 48,2% досліджуваних першокласників і 44,4% учнів третього класу. Високий рівень розвитку екологічної свідомості був встановлений у 21,2% першокласників і 27,1% третьокласників, відповідно низький рівень – у 30,6% і 28,5% досліджуваних.

Порівняльний аналіз розвитку екологічної свідомості молодших школярів міста і села засвідчив наявність певних відмінностей. Когнітивний компонент домінує у 30,8% міських першокласників та 32,1% сільських. Відповідно у третьокласників - 39,8% та 43,4%. Отже, сільські школярі обох класів мають вищий пізнавальний інтерес до оточуючого природного

середовища, ніж міські. *Емоційний компонент* домінує у 39,1% міських першокласників і 34,8% сільських, відповідно у третьокласників цей компонент домінує у 38,5% міських та 32,5% сільських досліджуваних. Це свідчить про те, що естетичні елементи природи більшою мірою захоплюють міських дітей, ніж сільських. Останні постійно спостерігають природу, що зумовлює у них меншу за силою емоційну реакцію. Домінування *поведінкового* компонента мало місце у 30,1% міських та 33,1% сільських першокласників, відповідно у 37,7% міських і 39,1% сільських досліджуваних третього класу. Отже, природоохоронна поведінка, як і пізнавальний інтерес, більшою мірою притаманні сільським молодшим школярам обох вікових груп.

Типи *домінуючих установок у ставленні до довкілля* суттєво не відрізняються у молодших школярів першого класу міста і села. Найбільш помітне розходження мало місце в естетичній установці – 5,9%. Домінуючим типом установки для сільських дітей-першокласників виявився когнітивний (35,3%), а для міських – естетичний (35,0%). Домінуючим типом ставлення до довкілля у досліджуваних 3-х класів сільської і міської місцевості є когнітивний. Різниця між ними становить 5,1 % (відповідно 43,4% і 38,3%)

Вивчення *суб'єктивного ставлення до природи* дітей 1-го та 3-го класів у залежності від місця проживання засвідчили вищі показники розвитку *когнітивного компонента* суб'єктивного ставлення до природи у сільських молодших школярів. Він домінує у 26,1% першокласників 36,1% третьокласників. Відповідно у міських 23,3% і 31,1%. *Перцептивно-афективний* компонент у ставленні до природи домінує у 34,2% міських першокласників і 19,6% третьокласників. Відповідно у 28,1% і 12,2% у сільських досліджуваних. Це свідчить, що спілкування з об'єктами природного середовища у міських школярів більшою мірою сприяє емоційно позитивному сприйняттю природи. У сільських дітей привабливість та чарівність природи меншою мірою викликає емоційний відгук. Значущих відмінностей у *практичному* компоненті, що характеризує прагнення до взаємодії з довкіллям, у залежності від місця проживання в учнів 1-го та 3-го класів помічено не було. (Цей компонент домінує у 29,6% сільських та 28,2% міських першокласників, та у 23,6% учнів третього класу з села і 25,9% – з міста). *Вчинковий компонент* є домінуючим у 16,2% сільських і 14,3% міських дітей 1 – го класу. Ми схильні до думки, що першокласники ще не мають достатньо сформованої екологічної поведінки. Даний компонент переважає у 28,1% сільських і 23,4% міських третьокласників. Водночас ці діти виявляють готовність до свідомої природодоцільної поведінки.

Гендерні особливості екологічної свідомості молодших школярів досліджувались за типом домінуючої установки у ставленні до природи. Встановлено наявність статистично значущих відмінностей між дівчатками і хлопчиками першого класу у естетичному та прагматичному компонентах екологічної свідомості. Втім, по мірі дорослішання ці відмінності у

молодших школярів зменшуються. Так, у дітей-третьокласників було діагностовано статистично значущу відмінність лише в естетичному компоненті. Ймовірно, це свідчить про те, дівчатка, більше ніж хлопчики орієнтовані на сприйняття краси природи, глибше відчують та розуміють її.

Результати дослідження гендерних відмінностей у суб'єктивному ставленні молодших школярів до природи засвідчили, що найбільш помітні відмінності мали місце в перцептивно-афективному компоненті – 5,8%. Він виявився більшою мірою розвинений у дівчат – 29,1% порівняно з хлопцями (23,3%).

Виявлені незначні зрушення в розвитку екологічної свідомості молодших школярів та психологічні особливості прояву зумовили необхідність пошуку шляхів, умов та засобів актуалізації цього процесу.

У третьому розділі **«Психологічний супровід розвитку екологічної свідомості молодших школярів»** - теоретично обґрунтовано програму психологічного супроводу розвитку екологічної свідомості молодшого школяра, розкрито її зміст та подані результати формувальних впливів.

Формувальний експеримент здійснювався з 31 учнем 3-го класу, які у констатувальному експерименті виявили низький та середній рівні розвитку екологічної свідомості, контрольна група становила 29 осіб. Програма включала 12 занять, спрямованих на розвиток кожного із компонентів екологічної свідомості: когнітивного, емоційного, поведінкового. Змістовне наповнення занять включало досліди із явищами природи, дидактичні ігри, вправи, слухання музичних творів, розгляд пейзажних картин тощо. Кожне заняття тривало одну годину. Заняття проводились дисертантом під час перебування школярів у групі продовженого дня. Реалізація програми передбачала індивідуальні та групові форми роботи з досліджуваними експериментальної групи.

Програма супроводу розвитку екологічної свідомості молодшого школяра являла собою структурно, змістовно й організаційно цілісний комплекс психолого-педагогічних заходів, послідовне й поступове проведення яких мало на меті забезпечити створення умов, сприятливих для розвитку екологічної свідомості молодших школярів. Вона була побудована на основі суб'єктно-діяльнісного підходу (О. Леонтьєв, В.Мясищев, С.Рубінштейн), сутність якого полягала в тому, що головним чинником розвитку екологічної свідомості молодших школярів є взаємозв'язок пізнавальної сфери, емоційно-ціннісного ставлення до об'єктів природи та природоохоронної поведінки (С. Дерябо, А. Львовчикіна, В. Скребець, О.Рудоміно-Дусятська, І. Шлімакова). Психологічний супровід розвитку екологічної свідомості у нашому дослідженні передбачав розвиток трьох її компонентів: 1) когнітивного (формування системи екологічних знань про взаємовідносини людини та природи), 2) емоційного (формування та розвиток естетичного емоційно-ціннісного, відповідального та дбайливого ставлення до природи) та 3) поведінкового (формування діяльнісного підходу до захисту, збереження та відтворення природного середовища). Реалізація

програми психологічного супроводу сприяла позитивним змінам у розвитку компонентів екологічної свідомості дітей експериментальної групи.

Так, кількість дітей з високим рівнем розвитку *когнітивного компонента* збільшилася на 10,5%, з середнім – на 21,3% кількість дітей низького рівня розвитку когнітивного компонента зменшилася на 31,8%. Кількість дітей з високим рівнем розвитку *емоційного компонента* збільшилася на 11,6% (від 9,1% до 20,7%). Середній рівень було констатовано у 50,4% досліджуваних, що на 27,9% більше ніж до формувального експерименту. На 39,5% зменшилася кількість досліджуваних з низьким рівнем розвитку даного компонента. Кількість дітей з високим рівнем *поведінкового компонента* збільшилася на 15,2 % (від 9,3 % до 24,5 %), з середнім - на 22,3 % (від 26,9% до 49,2%) за рахунок дітей, які до формувального експерименту були на низькому рівні. У 26,3% дітей експериментальної групи поведінковий компонент залишився на низькому рівні розвитку. Результати зрізу досліджуваних контрольної групи засвідчують наявність лише незначних зрушень у розвитку когнітивного, емоційного та поведінкового компонентів екологічної свідомості.

Реалізація програми психологічного супроводу розвитку екологічної свідомості призвела до позитивних змін у ставленні молодших школярів до природи. Так, кількість досліджуваних з позитивно-активним рівнем емоційно-ціннісного ставлення до природи зросла на 38,1% (від 15,3% до 53,4%). Кількість досліджуваних позитивно-пасивного ставлення до природи зменшилася на 34,1% (з 65,5% до 31,4%). Зменшилася кількість дітей з нейтральним ставленням на 4%(19,2% до реалізації програми та 15,2% - після)

Результати контрольного зрізу розвитку екологічної свідомості за виділеними рівнями після формувального експерименту подано в таблиці 2.

Таблиця 2

Розвиток екологічної свідомості молодших школярів експериментальної та контрольної груп до та після формувального експерименту (%)

Рівень розвитку екологічної свідомості	Експериментальна група n = 31			Контрольна група n = 29		
	Високий	Середній	Низький	Високий	Середній	Низький
До експерименту	15,2	49,5	35,3	15,2	49,5	35,3
Після експерименту	40,6	44,1	15,3	18,8	51,7	29,5
Різниця	25,4	5,4	20,0	3,6	2,2	5,8

Отримані результати дозволяють резюмувати, що кількість дітей з високим рівнем екологічної свідомості збільшилася на 25,4% (від 15,2% до формувальних впливів до 40,6% - після), а низького рівня – зменшилася на 20%. Щодо досліджуваних контрольної групи, то тут результати майже не змінилися. Діти експериментальної групи характеризувалися наявністю адекватних і системних уявлень про екологію, екологічні цінності,

природоохоронну діяльність, толерантністю і тактом у ставленні до довкілля, Діти стежили за тим, щоб власні вчинки не спричиняли довкіллю шкоду, активно обмежували небезпечні дії інших у природі та побуті, часто виступали ініціаторами природоохоронних дій, спонукали інших до участі у них, демонструючи при цьому компетентність, самостійність та відповідальність.

ВИСНОВКИ

У дисертації наведено теоретичне узагальнення і нове вирішення проблеми психологічних особливостей розвитку екологічної свідомості молодшого школяра, що виявляється у визначенні теоретичних підходів до вивчення проблеми, емпіричному дослідженні розвитку структурних компонентів екологічної свідомості молодшого школяра, його емоційно-ціннісного ставлення до природи, домінуючих установок, гендерних особливостей, відмінностей у розвитку екологічної свідомості сільських та міських досліджуваних цього віку.

1. Теоретичний аналіз досліджень із проблеми екологічної свідомості особистості дозволив виокремити *антропоцентричну, природоцентричну, екоцентричну* екологічну свідомість. Кожна із названих видів екологічної свідомості має свої характеристики, зумовлені філогенетичним розвитком людини. Встановлена структура екологічної свідомості, яка містить наступні компоненти: *когнітивний* (екологічні інтереси, ціннісні орієнтири, екологічна рефлексія, знання та переконання); *емоційний* (емоційно-ціннісне ставлення, екологічні оцінки, емоційні переживання, екологічна емпатія); *поведінковий* (готовність та мотивація до природоохоронної діяльності, екологічні навички, норми екологічно доцільної поведінки). *Критеріями* розвитку екологічної свідомості виступили: володіння екологічним знаннями; естетична оцінка об'єктів природи та природоохоронна поведінка. *Показниками* – наявність знань про взаємовідносини людини і природи та екологічно виважену поведінку; особливості сприйняття природи та характер емоційних реакцій на її красу; сформованість духовних потреб щодо безпосереднього спілкування з довкіллям; характер мотивів ставлення до природи та її охорони; оцінка власного ставлення й інших до природних об'єктів; здатність свідомо добровільно діяти відповідно до прийнятих правил та норм поведінки у природі; сформованість мотивів природоохоронної діяльності та екологічних цінностей, відповідального, дбайливого ставлення до природи та самого себе як її частини; готовність до дій та вчинків щодо збереження природи. Екологічна свідомість розглядається нами як *вищий рівень психічного відображення природного і штучного середовища, свого внутрішнього світу, рефлексія до місця і ролі людини в біологічному, фізичному та хімічному світі, саморегуляція даного відображення*.

2. Динаміка розвитку екологічної свідомості молодших школярів проявляється у домінуванні певного її компоненту (когнітивного, емоційного, поведінкового). Встановлено, що для учнів 1-го та 3-го класів

домінуючим компонентом екологічної свідомості є когнітивний. Простежена тенденція, яка свідчить, що емоційний компонент екологічної свідомості до третього класу поступово знижується, а когнітивний має чітку тенденцію до зростання. Тобто, чим менше у ставленні до природи дитина керується емоціями, тим більше вона налаштована на пізнання устрою оточуючого світу. Вивчення поведінкового компонента дало підставу стверджувати, що молодшого шкільного віку переважно сприймають довкілля як об'єкт, що потребує захисту від недбайливого ставлення людей до нього. Природа є для них об'єктом насолоди та спонукає їх до природоохоронної діяльності. Емпірично досліджені *типи домінуючої установки* у ставленні молодших школярів до природи (когнітивний, естетичний, етичний, прагматичний). Естетичний тип установки є домінуючим для першокласників, для третьокласників – когнітивний. третьокласники у ставленні до довкілля більшою мірою виявляють пізнавальний та дослідницький інтерес.

Досліджені провідні компоненти *суб'єктивного ставлення* молодших школярів до природи (когнітивний, перцептивно-афективний, практичний, вчинковий). Для дітей першого класу провідним є перцептивно-афективний, для третьокласників – когнітивний компонент. Виділені типи (позитивно-пасивний, позитивно-активний, нейтральний) та з'ясована динаміка розвитку *емоційно-ціннісного ставлення* молодших школярів до природи. Для дітей-першокласників домінуючим є позитивно-пасивний, для третьокласників - позитивно-активний тип емоційно-ціннісного ставлення до природи.

Дітям молодшого шкільного віку притаманна спрямованість пізнавальної активності на природні явища, що виявляється у прагненні до пошуку, отримання та засвоєння знань про довкілля, вони є інформативно-сенситивними до нього. Проте в учнів 3-го класу пізнавальний інтерес до явищ оточуючого світу виражений помітно яскравіше, ніж у першокласників. Предметом інтересу першокласників є переважно сезонні явища природи та пов'язані з ними зміни у житті флори й фауни, учні третього класу уже цікавляться нашою державою, її місцем на карті світу, корисними копалинами України тощо. Відмінності у розвитку компонентів структури екологічної свідомості між досліджуваними обох вікових груп свідчать про те, що у дітей першого класу лише починає складатися система природоцентричних цінностей. Їх природоохоронна діяльність здебільшого є ситуативно обумовленою та стосується лише окремих представників флори і фауни. Натомість учні третього класу налаштовані на більш активний контакт з довкіллям, вони більше орієнтовані на відповідальне та дбайливе ставлення до природи, краще вміють оцінити небезпечну екологічну ситуацію та спрогнозувати наслідки дій у природному середовищі. Отже дітям молодшого шкільного віку притаманний *когнітивний суб'єктно-непрагматичний тип суб'єктивного ставлення до природи*.

Розподіл отриманих в емпіричному дослідженні даних за рівнями розвитку екологічної свідомості засвідчує таку послідовність: середній (біля половини), низький і високий рівні з незначною тенденцією до зростання

впродовж молодшого шкільного віку.

3. Порівняльний аналіз розвитку екологічної свідомості сільських і міських молодших школярів, зокрема когнітивного компонента, засвідчив, що сільські школярі обох вікових груп виявляють вищий пізнавальний інтерес до оточуючого природного середовища. Вони мають кращу інформованість про життя представників флори та фауни, пов'язані з ними проблеми. Щоденне залучення у доступну для них працю у природі розширює їхні знання про довкілля. Міські діти мають меншу можливість взаємодії з довкіллям, отримують знання про нього та його проблеми переважно із засобів інформації та літературних джерел, тому їх активність стосовно нього переважно обумовлена лише епізодичною включеністю у конкретну ситуацію. Вищий рівень розвитку емоційного компонента екологічної свідомості діагностовано у міських школярів, що, на нашу думку, пов'язано з місцем проживання, яке обумовлює естетичне сприйняття довкілля. Явища природи, які щоденно мають можливість спостерігати їхні сільські ровесники, менше викликають у них емоційні переживання, оскільки для них вони не є новизною, яка, як відомо, завжди викликає переживання різної модальності. Потреба у взаємодії з природою (поведінковий компонент) більш чітко проявляється у молодших школярів сільської місцевості. Їм більшою мірою, ніж міським, притаманна *природоцентрична* екологічна поведінка

4. Гендерні особливості розвитку екологічної свідомості молодшого школяра характеризуються тим, що дівчатка обох вікових груп більшою мірою, ніж хлопчики, сприймають природу як об'єкт естетичної насолоди. Флора та фауна є для них не лише об'єктами пізнання навколишнього світу, а, насамперед, предметом естетичної насолоди. Натомість хлопчики обох вікових груп більш активно виражають свою готовність та прагнення до дій і вчинків, спрямованих на підтримку та збереження об'єктів природи, ніж це роблять дівчатка. Втім, по мірі дорослішання, досліджувані обох статей характеризуються зменшенням проявів прагматизму у ставленні до довкілля. Вони виявляють бажання пізнавати довкілля, вони виявляють стійкий інтерес до навколишнього середовища, що обумовлює їх ставлення до природи та скеровує поведінку у ній. Ці гендерні характеристики з незначною похибкою стосуються як сільських, так і міських молодших школярів.

5. Вихідними положеннями в реалізації авторської програми психологічного супроводу розвитку екологічної свідомості молодших школярів стали: формування у дітей цілісної природничо-наукової картини світу, що включає систему знань, яка відображає закони і закономірності природи та місце в ній людини; розвиток естетичного емоційно-ціннісного ставлення дітей до природи та потреби в альтруїстичній взаємодії з нею; розширення, поглиблення і систематизація знань про правила екологічно доцільної поведінки у природному середовищі; формування природоохоронних мотивів, практичних навичок та умінь щодо поліпшення

стану навколишнього середовища.

Реалізація авторської програми психологічного супроводу розвитку екологічної свідомості молодшого школяра сприяла позитивним змінам, які відбулися по кожному із її структурних компонентів, а також в емоційно-ціннісному ставленні досліджуваних експериментальної групи до природи.

Проведене нами дослідження не вичерпує всіх аспектів проблеми розвитку екологічної свідомості молодшого школяра. Перспективою розроблення даної проблеми може бути вивчення особливостей розвитку даного психічного явища на інших вікових періодах (дошкільному, підлітковому); дослідження психолого-педагогічних умов його розвитку, розроблення нових методів вивчення екологічної свідомості особистості тощо.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Статті у вітчизняних фахових виданнях:

1. Падалка Р. Г. Екологічні уявлення особистості як проблема психологічної науки / Роман Григорович Падалка // Вісник Інституту розвитку дитини. Вип. 22. Серія: Філософія, педагогіка, психологія: Збірник наукових праць / Роман Григорович Падалка. – К.: Національний педагогічний університет імені М.П.Драгоманова, 2012. – (КВ; 14704). – С. 145–149.

2. Падалка Р. Г. Теоретичні засади дослідження розвитку екологічних уявлень молодших школярів / Роман Григорович Падалка // Науковий часопис НПУ імені Драгоманова. Серія №12. Психологічні науки: Зб. наукових праць. Випуск 42(66) / Роман Григорович Падалка. – К.: Національний педагогічний університет імені М.П.Драгоманова, 2013. – (КВ 8818). – С. 161–166.

3. Падалка Р. Г. Динаміка розвитку екологічної свідомості молодших школярів / Роман Григорович Падалка // Актуальні проблеми психології: зб. наукових праць Інституту психології імені Г.С.Костюка НАПН України/За науковою редакцією С.Д.Максименка/ Роман Григорович Падалка. – Житомир: Вид-во ЖДУ ім.І.Франка, 2015. – (2072-4772; 39). – С. 242–250.

4. Падалка Р. Г. Особливості домінуючого типу ставлення до природи молодших школярів / Роман Григорович Падалка // Науковий журнал "Молодий вчений" / – Херсон: Видавничий дім «Гельветика», 2017. – С. 818–821.

5. Падалка Р. Г. Особливості психологічного супроводу розвитку екологічної свідомості молодших школярів / Роман Григорович Падалка // Гуманітарний вісник ДВНЗ "Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет імені Григорія Сковороди"-Додаток 2 до Вип.35, Том II(14): Тематичний випуск "Міжнародні Челпанівські психолого-педагогічні читання" / Роман Григорович Падалка. – К.: Гнозис, 2015. – С. 377–383.

Стаття у зарубіжному періодичному фаховому виданні:

6. Padalka R. The Psychological Constitution of Environmental Consciousness in Primary School Students / Roman Padalka // The Advanced

Science Journal / Roman Padalka. – United States: Scireps Corporation, 2016. – P. 58–62.

Матеріали конференцій та статті в інших наукових виданнях:

7. Падалка Р. Г. Екологічна свідомість особистості як психологічна проблема / Роман Григорович Падалка // Єдність навчання і наукових досліджень-головний принцип університету: Збірник наукових праць звітної наукової конференції викладачів університету за 2011 рік, 9-10 лютого 2012 року. Частина 2 / Роман Григорович Падалка. – К.: Національний педагогічний університет імені М.П. Драгоманова, 2012. – С. 121–122.

8. Падалка Р. Г. Екологічна свідомість: особливості розвитку в молодшому шкільному віці / Роман Григорович Падалка // Вчителю про молодшого школяра: психологічний аспект. Випуск 2 [збірник статей] / Роман Григорович Падалка. – К.: Національний педагогічний університет імені М.П. Драгоманова, 2014. – С. 119–136.

9. Падалка Р. Г. Структура та особливості екологічної свідомості молодших школярів / Роман Григорович Падалка // Вчителю про молодшого школяра: психологічний аспект. Випуск 3 [збірник статей] / Роман Григорович Падалка. – К.: Національний педагогічний університет імені М.П. Драгоманова, 2015. – С. 117–133.

10. Падалка Р. Г. Психологічний супровід як засіб розвитку екологічної свідомості в молодшому шкільному віці / Роман Григорович Падалка // Гуманітарний корпус : [збірник наукових статей з актуальних проблем філософії, культурології, психології, педагогіки та історії] – Випуск 5 / Роман Григорович Падалка. – Вінниця: Нілан-ЛТД, 2015. – С. 148–150.

11. Падалка Р. Г. Особливості структури екологічної свідомості молодшого школяра / Роман Григорович Падалка // Гуманітарний корпус : [збірник наукових статей з актуальних проблем філософії, культурології, психології, педагогіки та історії] – Випуск 12 / Національний педагогічний університет імені М.П. Драгоманова; ГО «Академія розвитку психологічної науки і практики» / Роман Григорович Падалка. – К.: НПУ імені М.П. Драгоманова, 2017. – С. 88–91.

АНОТАЦІЇ

Падалка Р.Г. Психологічні особливості розвитку екологічної свідомості молодшого школяра. – рукопис.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата психологічних наук за спеціальністю 19.00.07 – педагогічна та вікова психологія. – Національний педагогічний університет імені М.П. Драгоманова, м.Київ, 2018р.

Дисертаційне дослідження присвячене вивченню проблеми психологічних особливостей розвитку екологічної свідомості молодшого школяра. Визначено теоретичні підходи до емпіричного дослідження даної проблеми, розроблена теоретична модель екологічної свідомості. Досліджено структуру та психологічний зміст її компонентів (когнітивного, емоційного, поведінкового), виділено критерії та показники рівнів розвитку екологічної

свідомості у молодшого школяра, досліджена динаміка розвитку екологічної свідомості, типи домінуючих установок у ставленні молодших школярів до природи (когнітивний, естетичний, етичний, прагматичний), вивчені провідні компоненти їх суб'єктивного ставлення до природи (когнітивний, перцептивно-афективний, практичний, вчинковий), виділені та охарактеризовані типи емоційно-ціннісного ставлення дітей до природи (позитивно-активний, позитивно-пасивний, нейтральний). З'ясовані особливості екологічної свідомості в залежності від місця проживання досліджуваних, гендерні особливості. Розроблена та апробована програма психологічного супроводу розвитку екологічної свідомості молодшого школяра.

Ключові слова: екологічна свідомість, розвиток, молодший школяр, когнітивний компонент, емоційний компонент, поведінковий компонент, гендерні особливості, емоційно-ціннісне ставлення до природи, сільський школяр, міський школяр.

Падалка Р.Г. Психологические особенности развития экологического сознания младшего школьника. – На правах рукописи.

Диссертация на соискание ученой степени кандидата психологических наук по специальности 19.00.07 – педагогическая и возрастная психология. – НПУ имени М.П.Драгоманова, г.Киев, 2018.

В рамках данного диссертационного исследования впервые проведено системное теоретико-экспериментальное исследование экологического сознания младшего школьника; создана структурно-функциональную модель экологического сознания детей младшего школьного возраста, составляющими которой когнитивный, эмоциональный, поведенческий компоненты. Обоснованно исходные положения в пределах субъектно-деятельностного подхода к активизации исследуемого феномена у детей младшего школьного возраста; апробирован психодиагностический инструментарий изучения экологического сознания детей младшего школьного возраста, выделены критерии и показатели уровней ее развития; установлена возрастная динамика развития экологического сознания младших школьников.

Экологическое сознание рассматривается как *высший уровень психического отражения естественной и искусственной среды, своего внутреннего мира, рефлексия к месту и роли человека в биологическом, физическом и химическом мире, саморегуляция данного отражения.*

Критериями уровня развития экологического сознания младших школьников в диссертационном исследовании выступили: уровень владения экологическим знаниями; уровень развития эстетической оценки объектов природы и природоохранное поведение.

Динамика развития экологического сознания характеризуется тем, что эмоциональный компонент в ее структуре к третьему классу постепенно снижается, а когнитивный, эмоциональный и поведенческий - имеют четкую тенденцию к росту. Чем меньше в отношении к природе ребенок

руководствуется эмоциями, тем больше он настроен на познание окружающего мира. Высокий уровень знаний об окружающей среде способствует бережному и заботливому отношению к нему, формирование не прагматической, а экологически целесообразного и взвешенного поведения в природе.

Установлено, что сельские школьники имеют более высокий познавательный интерес к природной среде в силу лучшей информированности о жизни представителей флоры и фауны, собственной вовлеченности в природоохранную деятельность. Городские дети получают информацию о особенностях и проблемах окружающей среды, из СМИ, однако они ограничены в практическом взаимодействии с ней, потому их активность не выходит за пределы, обусловленные ситуацией, в результате чего они усваивают информацию о природных объектах преимущественно ситуативно.

Экспериментальное исследование гендерных различий показал наличие значимых различий между представителями обоих полов в развитии эстетического компонента экологического сознания, девочкам меньшей степени присущи деструктивные действия в отношении природной среды. Мальчики больше выражают свою готовность и стремление к действиям и поступкам, направленных на поддержку или сохранения объектов природы. По мере взросления представители обоих полов характеризуются уменьшением проявления прагматизма в отношении к окружающей среде.

Эффективным для развития экологического сознания младших школьников оказалось психологическое сопровождение, предусматривающие развитие ее компонентов: когнитивного (формирование системы экологических знаний о взаимоотношениях человека и природы); эмоционального (формирование и развитие эстетического эмоционально-ценностного, ответственного и бережного отношения к природе); и поведенческого (формирование деятельностного подхода к защите, сохранение и воссоздание природной среды). Сравнение результатов экспериментальной и контрольной групп после реализации программы показало значительные качественные и количественные положительные изменения в экспериментальной группе и отсутствие статистически значимых изменений в контрольной.

Ключевые слова: экологическое сознание, развитие, младший школьник, экологические представления, когнитивный, эмоциональный, поведенческий компоненты, гендерные особенности, эмоционально-ценностные отношение, сельский, городской школьник.

Padalka R.H. Psychological peculiarities of ecological consciousness development in junior schoolchildren.

The thesis is for getting the science degree of candidate of psychological sciences, specialty 19.00.07 – pedagogic and age psychology. – National Dragomanov Pedagogic University, Kyiv, 2018.

The paper studies the problem of psychological development features of the environmental awareness of elementary school students. The theoretical approaches to empirical research of this problem are determined, the theoretical model of environmental awareness is developed. The structure and psychological content of its components (cognitive, emotional, behavioral) are investigated, criteria and indicators of levels of the development of environmental awareness of elementary school students are given, their psychological characteristic are given too.

This paper investigated the dynamics of the development of environmental awareness, types of dominant attitudes in the attitude elementary school students to nature (cognitive, aesthetic, ethical, pragmatic), the leading components of their subjective attitude to nature (cognitive, perceptual-affective, practical, practical) were studied, types of emotional and value relation of children to nature (positive-active, positive-passive, neutral) were identified and characterized. In general, this research shows the peculiarities of environmental awareness are determined, depending on the place of living of the studied and gender differences. A program of psychological support for the development of the environmental awareness of elementary school students has been developed and tested.

Key words: environmental awareness, development, elementary school students, cognitive component, emotional component, behavioral component, gender differences, emotional and value relation to nature.

Підписано до друку 24.04.2018 р. Формат 60x84/16.
Папір офсетний. Гарнітура Times.
Наклад 100 пр. Зам. № 088
Віддруковано з оригіналів.

Видавництво Національного педагогічного університету
імені М.П. Драгоманова. 01601, м. Київ-30, вул. Пирогова, 9
Свідоцтво про реєстрацію № 1101 від 29.10.2002.
(044) 239-30-26.